

műhely

ARANY ZSUZSANNA

Kosztolányi Dezső élete

„NO KORNÉL BARÁTOM, ÚGY-E GYÖNYÖRŰ PEST?”

5. RÉSZ

„egyik kávéházból a másikba”

Kosztolányi Dezső az egyetemi előadások mellett – sokszor inkább *helyett* – a kávéházi törzsasztalokat is szívesen látogatta. Egyetemi indexének tanúsága szerint sok előadást utólag töröltetett, amiből arra következtethetünk, hogy hanyagolta a szemináriumokon és az előadásokon való részvételt. Mindez nem pusztán fiatalkori szeszély volt nála, hanem a tanári pálya elutasítása is. Föltevésünk szerint ez a családi hagyománnyal való szembeszegülést is jelentette – édesapja tanár volt –, valamint az alkotói hivatásra való tudatos készülődést. Sok kortárs visszaemlékezés, valamint Kosztolányi leveleinek és följegyzéseinek ismeretében tehát bátran állíthatjuk, hogy ideje jelentős részét kávéházakban töltötte. Akkoriban ugyanis a kávéházban lehetett találkozni az irodalmi élet jelentős képviselőivel: nemcsak írókkal, hanem szerkesztőkkel és kiadókkal is. Utóbbiaknak különösen fontos volt az írói ambíciókkal rendelkező, induló fiataloknak bemutatkozniuk. „Térben a New York-kávéház emelete, vagy az Otthon-Kör, vagy a Bristol, vagy a Nyugat szerkesztősége, vagy az Abbázia – mindegy az: időben mégiscsak az volt az a kor, amikor *egyszerre* több híres íróat láttam először, személyesen egy nap alatt, mint husz esztendeig, azóta” – emlékezik vissza Karinthy Frigyes erre az időszakra.²⁹⁹

Egész nemzedékek „nőttek föl” a kávéházakban, és nem csak azok, akik írói pályára készültek. Rákosi Jenő szavaiból arra következtetünk, hogy e vendéglátóhelyek látogatása gyakorlatilag *részévé vált* a fiatal férfiak felnőtté válási folyamatának: „Minden férfiember nevelése nélkül hiányos és tökéletlen. Az egyetemi kurzus kávéház nélkül olyan, mint egy festmény árnyék nélkül, sőt megesik néha, hogy az egyetem az árnyék és a kávéház a kurzus”.³⁰⁰ Kosztolányi Dezső nemcsak Budapestre érkezésének első éveiben, hanem egész életében megfordult kávéházakban. Az idő múlásával ugyan egyre ritkábban töltötte napjait kávéházi asztalok mellett, fiatalkorában azonban hosszú órákat (olykor napokat) is képes volt – aktuális társaságával együtt – így elidőzni. Mielőtt azonban a kávéházba járási szokásairól szót ejtenénk, valamint bemutatnánk azokat a baráti társaságokat, amelyeknek – főként a törzsasztalokhoz való csatlakozásoknak köszönhetően – tagjává vált, szükséges arról a közegről is szólnunk, amelyben mozgott, azaz: a századforduló kávéházi kultúráját (ha vázlatosan is, de) bemutatnunk.

Köztudott, hogy a 20. század elején Budapesten virágzott a kávéházi kultúra. Az európai nagyvárosok közül e téren (is) főleg Bécsset követtük. „Bécsi zamatja van egyébként az összes szakkifejezéseknek; ilyenek a Herr Ober (főúr), a melange, a kapuciner, a pikoló, knikebajn, a bécsi reggeli” – emeli ki Balla Vilmos.³⁰¹ A budapesti kávéházak pontos számát nehéz megadnunk. Több, különböző számadatokat szerepeltető forrás áll rendelkezésünkre. Az 1895-ben kiadott *A Pallas nagy lexikona* alapján 663 önálló kávéház és kávémérés volt akkor a fővárosban, 1734 segédszemélyzetként foglalkoztatott fővel.³⁰² A kávéházi szakirodalom Forrai Judit által jegyzett cikke – ha nem is pontosan ugyanennyi, de – hasonló számokat hoz: a millenniumi évben 249 kávéház és 426 kávémérés működött Budapesten.³⁰³ A valódi helyzetet Pásztor Mihály világítja meg a legjobban, *Cifra nyomoruság* című, 1909-ben kiadott könyvében. Tőle tudjuk, hogy a kávéházak száma folyamatosan változott, hiszen mindig nyíltak újak, míg mások csődbe mentek. Az ő adatai alapján évente 300–600 új kávéházat és kávémérést nyitottak meg, ám ezek 60–80 százalékat csakhamar be is zárták. Mindezek ellenére 1896-ban 432, 1897-ben 533, 1898-ban 572, 1899-ben pedig 514 kávéház és kávémérés nyitására kértek iparengegyedélyt. Pásztor legkésőbbi adata 1908-ból való, tehát azokból az évekből, amikor Kosztolányi már javában látogatja a kávéházakat. Ekkor 398 új kávéház és kávémérés nyílt meg Budapesten, míg 349 ment csődbe.³⁰⁴

Kosztolányi nemzedéke számára kulcsfontosságú volt a kávéházak léte. Nemcsak a kortársak visszaemlékezései alapján tudjuk, hanem a kávéháztörténeti kutatások is rámutattak: a kávéházak nem pusztán vendéglátóipari egységek voltak. Funkciójuk idővel egyre összetettebbé vált: a társadalmi élet színtereivé, azaz közéleti fórumokká lettek. Ehhez a szerepkörhöz járult, hogy idővel szakmai társaságok jelentek meg az asztaloknál, szerkesztőségek költöztek ide, és tartották meg üléseiket, valamint – nem utolsó sorban – baráti kapcsolatok is kötődtek falai között. Mindezzel tisztában voltak a kávéházak tulajdonosai is. Nem véletlen tehát, hogy a főváros infrastrukturális központjaiban alapították meg vendéglátó egységeiket. Nem önálló épületekben, hanem jelentősebb ingatlanok földszintjén működtek. Fontos szerepet szántak a belső terek kialakításának is. A fényűző enteriőrök – melyek már az 1880-as évektől kezdtek divatba jönni – az arisztokrata szalonokat és a nagypolgári úriszobákat voltak hivatottak imitálni.³⁰⁵ Aranyozott felületek, festett gipszstukkó mennyezet, rézcsillárok, műmárvány burkolat és asztalok, óriási tükrök és thonet-székek adták a kávéházakat jellemző hangulatot.

Kosztolányi Dezső életében szintén fontos szereppel bírt, hogy a kávéházakban nemcsak beszélgetni, szakmai és baráti kapcsolatokat kialakítani és ápolni, dolgozni (írni, szerkeszteni) lehetett, hanem olvasni – azaz információkat szerezni – is. Elsősorban a napisajtóra gondolhatunk, azonban szükséges hangsúlyoznunk, hogy a hazai lapokon túl a külföldi újságok is hozzáférhetőek voltak a vendégek számára. Kosztolányi későbbi éveiben nem egy olyan tárcát írt, ahol éppen külföldi sajtóanyagra hivatkozott. Ezenkívül olvasmányai, kortársaira vonatkozó tájékozottsága (többek között az, hogy kiktől fordít verseket) szintén igazolja: gyakran forgatott idegen nyelvű lapokat, köztük irodalmi, művészeti folyóiratokat. Fiatal éveiben – amikor még hónapos szobákban lakott, és nem számított tehetősnek – egyáltalán nem valószínű, hogy előfizetett volna a számára fontos lapokra. Kezdeti

újságírói éveiben – amikor még több, nem egy esetben politikai tartalmú vezércikket írt – alapvető volt számára, hogy naprakész legyen a hazai és a külföldi eseményeket illetően. Ezt az állandó információigényt pedig csak úgy lehetett kielégíteni, ha rendszeresen olvasott, még hozzá kávéházakban. A lapok az 1900-as évek elejére már ugyan országos terjesztésűek lettek, ám alacsony volt a példányszámuk, és előfizetői rendszer működött. *A Hét* című folyóiratnak például a főváros megközelítőleg négyszáz kávéháza volt előfizetője, ami akkoriban elegendő volt egy lap fönntartásához.³⁰⁶ Buzinkay Géza sajtótörténész azt sem felejt el hangsúlyozni, hogy a kávéházi előfizetés nemcsak nyereséget, de veszteséget is jelenthetett: „a magyar lapkiadók némelyike már arról panaszkodott, hogy előfizetőinek száma azért olyan csekély, mert a kávéházak a lapok járatásával vonzzák magukhoz a közönséget, mely a sajtót ott olvassa el ahelyett, hogy egyenként előfizetne rá.”³⁰⁷ Rikkancsokat³⁰⁸ – utcai újságárusokat – csak 1896-tól kezdtek el foglalkoztatni. Az *Esti Újság* – mely a Rákosi Viktor által szerkesztett *Budapesti Hírlap*nak volt leányvállalata – tekinthető az első olyan (bulvár)lapnak, amit már rikkancsok árúsítottak. Azt, hogy milyen lapokat járatnak az egyes kávéházak, ma már nehezen tudnánk pontosan kideríteni. Fönntmaradt azonban a bécsi Café Centrál 1913-as katalógusa, amelynek adatai közelebb vihetnek a budapesti helyzettel kapcsolatos kép kialakításához is. Ez alapján tudjuk, hogy a Café Centrálban 251 sajtótermékre fizettek elő: az összes komolyabb európai napilapra, valamint a számottevőbb hetilapokra és folyóiratokra.³⁰⁹ A budapesti kávéházak föltehetően nem rendelkeztek ilyen gazdag kínálattal, ám bizonyosra vehetjük, hogy így is jelentős mennyiségű olvasmányhoz jutottak a vendégek. Egyetérthetünk Buzinkay Géza sajtótörténésszel, aki tanulmányában kiemeli, hogy a legfontosabb politikai napilapok mellett az illusztrált családi lapok és vicclapok is helyet kaphattak a kávéházi asztalokon.³¹⁰ A külföldi lapok közül Szép Ernő néhány konkrét példát is felsorol: „Az elegáns [*L'illustration*], a kellemes *Le Rire*, a komor *Simplicissimus*, az ünneppélyes [*The Studio*], az egészséges *Police Gazette*, a fantasztikus *Harper's Weekly Magazine*”.³¹¹ Humoros tárcája ugyan nem tekinthető komoly forrásértékkel bíró dokumentumnak, azonban az említett lapokkal Szép föltehetően kávéházi időtöltése során találkozott. A magyar lapok közül cím szerint említi a *Vasárnapi Újságot*, az *Új Időket*, a *Tolnai Világlapját* és a *Magyar Figarót*. Ezenkívül olyan szaklapokat is megnevez, mint a *Magyar Bőripar* vagy a *Magyar Fűszerkereskedők Közlönye*. Ahhoz, hogy még árnyaltabban lássuk, milyen lapok voltak hozzáférhetőek a budapesti kávéházakban, nemcsak a bécsi, hanem a vidéki kínálatot is érdemes megnéznünk. Juhász Gyula egyik – szavahihető – cikkének köszönhetően szegedi adatokkal is rendelkezünk: „a régi kávéházban az égvilágon minden megvolt, a Pallas Nagy Lexicona és az Illustrated London News, a MÁV-menetrend és a Gyógyászat, sőt én láttam olyan kávéházat, amely az Egyetemes Philológiai Közönyt is járatta a Borászati Lapok mellett. [...] Éjfél tájban az utolsó szál látogató is fölcihelődött, miután a Pesti Hírlapot gondosan és pontosan kiemelte rámlájából és zsebébe csusztatta, a szive fölé.”³¹² A felsorolt lapok közül Kosztolányi többnek is munkatársa volt élete későbbi éveiben. Idővel alapvető kézikönyveket és lexikonokat tettek hozzáférhetővé a tulajdonosok, minek köszönhetően már könyvtári funkciókat is elláttak a kávéházak. A New Yorkban például megtalálha-

tó volt *A Pallas nagy lexikona*, valamint olyan adattárak, mint Budapest teljes lak- és címjegyzéke, *Magyarország Helységnevtára*, a *Tiszti Címtár*, a *Pénzügyi Kompassz*, illetve a téli és a nyári vasúti menetrendek. Nemcsak helyben olvasni lehetett a kiadványokat, hanem gyakran vásárlásra is adódott lehetőség.³¹³ A Harsányi-testvérek – akik az első világháború előtti években a New York tulajdonosai voltak – még Müller-féle antracéntintát, illetve korszerű írószerkészleteket is tartottak.

A kávéházakkal kapcsolatban az egyik leggyakrabban emlegetett közhely, hogy nemcsak olvasták, de írták és szerkesztették is ott a lapokat. A tulajdonosok és a bérlők sem véletlenül nyomdák és kiadóvállalatok közelében indították el vállalkozásaikat. Gyáni Gábor az alábbi csomópontokat emeli ki egyik tanulmányában: „kezdetben a Belvárosban, közelebről a Hatvani, később Kossuth Lajos utca indulásánál találni sok kávéházat [...] Később, az 1880-as évektől változott a helyzet: a Lipótvárosban és azon belül is főként a Váci körúton és annak környékén telepedett meg számos nagy sajtóvállalkozás. Valamivel később, de még 1900 előtt pedig a majdani Rákóczi úton, [...] ahol a [...] Nagykörúttal találkozott.”³¹⁴ A kávéházi közönség azonban jóval szélesebb volt, és nem lehet pusztán az írókra, a művészekre és a sajtómunkásokra korlátozni az összetételét. A legendagyártásnak olyan elemeit találjuk a kortárs és a későbbi, retrospektív jellegű beszámolókból, mint például a kevésbé tehető tollforgatók számára kínált „kis irodalmi” vagy „író-tál” említése, valamint az „irodalmi pincékről” szóló anekdoták.³¹⁵ A törzsvendégek legszélesebb rétegét valójában a polgári középosztály adta, és ehhez társultak az értelmiségi körök. A kávéház szociológiája tehát egyoldalúan jelent meg a későbbi történeti munkákban.³¹⁶ Kosztolányi idejében már férfiak és nők egyaránt látogatták a kávéházakat. Kezdetben azonban mindössze a férfiak voltak bejáratosak, és nők csak kísérettel jelenhettek meg. Am Kosztolányi fiatal éveiben is jellemző volt még, hogy azokat a nőket, akik önállóan is betették a lábukat a kávéházba – főként a késői órákban –, prostituáltaknak tekintették, de legalábbis „bűfédámák”, táncosnők, női zenekarok („macskazenekarok”) tagjai vagy kasszírnők lehettek. Később már ún. „hölgyórákat” is bevezettek, amikor elsősorban művész- és politikusfeleségek jelentek meg a kávéházban. „Mint három, mindenütt jelenlévő testvér, a kávé, a fény és a sajtó nemcsak a városok képét változtatta meg, hanem az együttlét új formáit, a társadalom új kvalitását teremtette meg” – hangsúlyozza Wilhelm Droste az Osztrák–Magyar Monarchia kávéházi kultúrájáról írt tanulmányában.³¹⁷ A kávéház tehát a polgárosodás szimbólumává lett, és nem utolsósorban a nagyvárosiasságot jelentette. A fórum szerepét tölti be a századfordulós társadalomban, ahol nemcsak a napisajtó tanulmányozásával, hanem beszélgetések során is lehet értesülni a legfrissebb hírekről. Ugyanakkor ezek a vendéglátóhelyek nem feltétlen voltak a „szabadság szentélyei”. Való igaz, hogy asztalaiknál szabadon lehetett eszmét cserélni, ám – mint ahogy arra Heltai Jenőnek, egy 1949-ben írt visszaemlékezéséből következtethetünk – nem egy esetben kének és följelentők is figyelték a vendégeket, a rendőrség megbízásából.³¹⁸

A Szabadkáról jövő Kosztolányi nagyvárosélményének tehát egyik legfontosabb eleme a kávéház lesz. Fiatal éveinek életterévé válik: helyszínül szolgál kapcsolatai kiépítéséhez, kezdeti újságíró munkái megszerzéséhez, valamint irodalmi indulásához is. „Ingyen iskola” volt egyúttal a kávéház, hiszen a törzsszotaloknál

ülő neves írókhoz és szerkesztőkhöz oda lehetett menni, és nemcsak a kéziratokat lehetett nekik megmutatni, hanem a velük folytatott beszélgetésekből is sokat lehetett tanulni.³¹⁹ Kosztolányi egyik tárcájában szintén kiemeli a „szabadegyetem” jelleget, s még arról is szól, hogy az egyetemisták ugyancsak itt vitatták meg az előadásokon elhangzottakat: „Ami történik ezen a földön, itt történik. A kisasztalkánál diákok készülnek a vizsgára, anatómiát, jogbölcseletet, irodalomtörténetet tanulnak. Ha akarom, szabadegyetem. A nagy asztalnál prelegálnak, esztétikát, filozófiát, architektúrát, nyelvészetet, lélektant, botanikát, gyógyszeriant. [...] a magyar irodalom a kávésiparral együtt fejlődik, a forradalom a kávéházakban tör ki, csitul el s egy jövőendő hisztorikus feladata megállapítani, milyen hatással volt a versekre, az elbeszélésekre, a cikkekre a kávé, ki ivott koffeint és ki cikóriát?”³²⁰ Érdemes hangsúlyoznunk, hogy az a „bohém-művész-értékrend”, ami Kosztolányinál megjelenik, amikor a kávéházi életforma követőjévé válik, nem volt egyöntetűen elfogadott a korszak társadalmában. Ami például a nyugatosok számára „norma” volt, az a – többek közt a hatalmat is kiszolgáló – szociális tanulmányok szerzői szerint elítélendő („destruktív”) magatartásnak számított. Iván Edének egy 1912-es cikke mutat rá a jelenségre: „Nagyhangu szociális tanulmányok megállapították, hogy Budapest társadalmi életének, gazdasági helyzetének destruktív ereje innen [ti. a kávéházból] indul ki. Gúnyoros s a szellemi nagyképűséget kicsufoló száz és száz apró napisajtcikk ugyanakkor megállapította, hogy Budapest társadalmi életének sava-borsa, kulturfejlődésének szükséges és összeforrt eleme a kávéház”.³²¹

Kosztolányi Dezső egyik első törzshelye a Baross Kávéház volt (a József krt. 45. szám alatt), ahol az ún. Balszélfogó asztaltársaság tagjai között foglalt helyet. A Balszélfogó 1906-ban alakult, eredetileg a Kecskeméti utcai Báthory Kávéházban, amelynek tulajdonosa Bajor Gizi édesapja, Beyer Marcell volt. A Balszélfogó ekkor még csak a *Magyar Szemle* című hetilap újságíróinak törzsasztalául szolgált. Kosztolányi 1905-ben és – a lap működésének utolsó évében – 1906-ban közölte itt írásait. Főként verseket, amelyeket később első kötetébe, az 1907-es *Négy fal között*-be is beválogatott, de kritikái és műfordításai szintén megjelentek a magát „katolikus, társadalmi és irodalmi hetilapként” meghatározó *Magyar Szemle*-ben.³²² Az akkori törzsasztal tagja volt még a hetilapot névleg vezető Szemere György és a tényleges szerkesztő, Hevesi Sándor,³²³ valamint a főmunkatársak, azaz: Fülep Lajos, Cholnoky Viktor, Márkus László, Kürthy György és Kosztolányi unokatestvére, Csáth Géza. Közülük Márkus volt a fő hangadó, akit csak „szőke oroszlának” neveztek.³²⁴ Miután 1906 októberében megszűnt a *Magyar Szemle* és a kávéház is bezárt, áttették székhelyüket a Baross Kávéházba. A törzsasztal névadásának külön legendája van, amelyet Bálint Lajos így ír le: „[Márkus László] kedvéért és kezdeményezésére telepedett az asztaltársaság a kávéháznak egyetlen olyan kerek, nagy asztalához, amely ott állt közvetlenül a bejárat mellett, a szélfogó védelmében.”³²⁵ A Baross Kávéháznak nem az első nevezetes törzsasztala volt a Balszélfogó, hiszen 1899-ig Mikszáth Kálmán *Országos Hírlapjának* asztala is itt volt.

Kosztolányi számára – az indulás éveiben – különös jelentőséggel bírt, hogy a Balszélfogó tagjai közé soroltatott. Eleinte – mikor még nem rendelkezett önálló keresettel – főként kisebb kávémérésekbe járt, illetve józsefvárosi kurtakocsmák-

ban ebédelt. Egzisztenciálisan és a kapcsolatépítés terén egyaránt előrelépést jelentett egy irodalmi kávéház törzsasztaláig eljutni. Az asztaltársaság tagjait ugyanis a korszak ismert – vagy épp induló – művészei adták. A Balszélfogót rendszeresen látogatók névsorát több forrás is említi. A Baross kávéházi korszak idején már negyven-ötven főre nőtt az állandó látogatók száma. A törzstagok egymást váltották az asztalnál, a nap különböző szakaszaiban.³²⁶ Kosztolányiról tudjuk – Bálint Lajos beszámolójának köszönhetően –, hogy már kora délután ott dolgozott: „egyedül ült ott, s írta cikkeit és verseit, amíg egy új jövevény nem érkezett.”³²⁷ A törzsasztal névsorának összeállításánál főként visszaemlékezésekre támaszkodunk, mivel a működés közvetlen idejéből nem találtunk följegyzéseket. A szubjektív hangvételű, inkább anekdotázó beszámolók azonban általában ugyanazokat a neveket említik, így – még ha olykor megkérdőjelezhetően is, de – forrásértékkel bírnak. Elsőként érdemes Kosztolányi Dezsőnéét idéznünk, aki Kosztolányi – vélt vagy valós – szimpátiája alapján emel ki néhányat a résztvevők közül: „A Baross-kávéház asztalánál Pethes Imre férkőzik közel a szívéhez és Cholnoky Viktor, de örömmel tanul Hevesi Sándor, Márkus László s a különöc Rozsnyai Kálmán szavaiból is”.³²⁸ Kárpáti Aurél jóval teljesebb listát ad, ezért célszerű, ha tőle is idézünk néhány nevet: „Móricz éppúgy a balszélfogó társaságába tartozott, mint Babits Mihály, P. Ábrahám Jenő, Kortsák Jenő [...], Bevilacqua Béla, Vajda Ernő, Bálint Lajos, Bánóczi László, Vajda László, Török Gyula [...], Karinthy Frigyes és Pethő Sándor.”³²⁹ Az erdélyi építész, író és grafikus Kós Károly jóval későbbi – 1939-es – visszaemlékezésében ugyan Móricz Zsigmond a központi alak, ám ismeretségük bemutatása apropóján szó esik a korai, Balszélfogós időszakról is. Kós egyszerűen csak „kávéházi cigánytársaságnak” nevezi a törzsasztalt, utalván arra, hogy egyfelől bohém művészberek fordultak meg itt, másfelől – a megszokott polgári életvitellel ellentétben – hajnalig ültek és vitatkoztak a kávéházban. A *Literatura* című lap egy későbbi – az akkori Baross bemutatni kívánó – cikke a viták hangulatát is megpróbálta visszaadni: „Érdekes hallgatni [...] Szász Zoltán és Babits Mihály késhegyig menő vitáját a legszigorubb objektivitás minden vehemenciájával. Cholnoky Viktor skurrilis fantáziája egészen jól elbirta Schöpflin Aladár temperáltságának abszolút nyugalmából soha ki nem zökkenthető analizisét. Márkus László éles, önmagát is szüntelen cáfoló dialektikája soha nem mézárolta le Kárpáthi [!] Aurél szelid merengését. Kosztolányi meleg, szellemes lobbanások színes lángjait hányó impresszionizmusa csak a szelid irónia rejtett töreit vetette Halasi Andor precíöz, esztéta skolaszticizmusának.”³³⁰

Említett szövegében Kós Károly az életkor szerinti megoszlásra is kitért: „Egykét öregen kívül mind fiatalok kerültünk ott össze: Márkus László, Kosztolányi Dezső, Kárpáti Aurél, Muhits Sándor, Fehérkúthy Bálint, Zrumeckzy Dezső, P. Ábrahám Ernő, Bartos Károly, Kürthy György, Márfy Ödön...”³³¹ Kós és Zrumeckzy a Balszélfogó asztalánál mutatták meg először a Fővárosi Állat- és Növénykert terveinek vázlatát is barátaiknak. Egy másik emlékező, Halasi Andor személyesebb hangú beszámolóját azért érdemes kiemelnünk, mert őt maga Kosztolányi vezette be a társaságba. Halasi 1905-től az *Egyetemi Lapok*nak volt felelős szerkesztője – ahova Kosztolányi is írt –, valamint a katolikus *Élet* című hetilapnál (1909-től) szintén együtt dolgoztak. Egy Márkus László és Juhász Gyula között támadt vitának kö-

szönhette, hogy ő is részesévé vált a művésztársaság kávéházi életének: „Juhász Gyula az Egyetemi Lapokban egyszer belekötött Márkus Lászlónak *A Hétk*ben megjelent írásába »A pocakosodó magyar géniusz«-ról. Kosztolányi kért, menjek el velem a Barossba, Márkus beszélni akar velem, válaszolni fog Juhász cikkére.”³³² Nemcsak írók és újságírók ültek azonban ennél az asztalnál, hanem képzőművészek is, köztük Gara Arnolddal, Kernstok Károllyal, Gulácsy Lajossal és Márffy Ödönnel – akik a Thália Társaságnál is vállaltak díszlettervezői munkát –, valamint nem utolsó sorban Rippl-Rónai Józseffel. A zenészek közül Kerpely Jenő csellóművész nevét említhetjük. Kosztolányi szempontjából azonban a színházi emberekről kell részletesebben szólnunk, mivel a velük való kapcsolata színikritikus tevékenységére is hatott.

A Balszélfogó egyik központi alakja az a – korábban már említett – Hevesi Sándor volt, aki többedmagával megalapította a Thália Társaságot. A színházi egyesület létrehozásának alapötlete Lukács Györgyé volt, aki Benedek Marcell-lal osztotta meg először elgondolását. Fölkeresték Bánóczi Lászlót is, valamint annak korábbi irodalomtanárát, Hevesit. Utóbbinak addigra már ismerték színikritikáit. Hevesi ezekben az években a Nemzeti Színház rendezőasszisztenseként tevékenykedett, illetve 1907–1908-ban a Népszínház–Vígopera főrendezője is volt. Az 1904 és 1908 között működő Thália Társaság az európai szabad színházak (főleg a berlini Freie Bühne) mintájára jött létre – modern kísérleti színpadként –, és célja főként kortárs darabok megismertetése, valamint a konvenciókkal leszámoló játéktípus kialakítása volt. Jelentősége abban állt, hogy működésének köszönhetően – amint arra Imre Zoltán rámutat – „társadalomkritikai fórum lett a színház, nem pedig szórakoztatás, illetve »nemzeti templom«”.³³³ Színészgárdájukat műkedvelőkből és friss diplomás színészekből állították össze. Első bemutatójukat – négy egyfelvonásost vittek színre³³⁴ – 1904. november 25-én tartották, a Fővárosi Lövölde dísztermében (Feld-féle gyermekszínház), a Rottenbiller utca 37. szám alatt. Kosztolányi jóval később így emlékezik vissza az indulásra: „a *Thália* vagy két évtizeddel ezelőtt ebben a katakombában indult, áhitatos nézők előtt, kik hittek az irodalomban és színjátszásban. Kis komédiákat játszottak este, szivarozó, borozó vendégeknek, nappal pedig nagy tragédiákat, sápadt, boldog fiataloknak.”³³⁵ Azért is fontos a társaság működésére külön kitérnünk, mert a résztvevők többek között a Balszélfogó asztalánál alakították ki azt az új kritikai fölfogást, ami részben befolyásolta Kosztolányi színikritikusi tevékenységét. Hevesi valóságos „szabadegyetemet” tartott (színésziskolát is működtetett egyébként), és föltehetően ennél az asztalnál fogalmazta meg – vagy éppen adta tovább – a színházművészet reformjával kapcsolatos gondolatait. Meglátása szerint a szereplőknek úgy kellett együtt játszaniuk, hogy összhangban legyenek, és ezáltal az egész előadás is egységessé váljon. Játéktípusukat a hétköznapi világából kölcsönzött gesztusokkal igyekeztek minél természetesebbé tenni, és az volt az alapelv, hogy úgy kell viselkedniük, mintha nem közönség előtt szereplnének.³³⁶ Ahogyan maga Hevesi ír róla: „Aki a színpadra lép, tisztában van azzal, hogy nézik. Mármost ha ez a tudat erőt vesz rajta, és mindent azzal a tudattal csinál, hogy nézik: ez többé nem *színjátszás*, hanem *komédiázás*. Ha a színészen észreveszem, hogy ő tudja, hogy játszik, akkor nem kelthet bennem illúziót. [...] Átéltést kívánunk a színpadtól, és nemcsak játékot.”³³⁷

Azt, hogy Kosztolányi mennyire egyetértett forradalmi törekvéseikkel, kiválóan illusztrálja *Thália* címmel írt cikke is, melyet nem sokkal a társulat megszűnése előtt – amikor még volt remény a folytatásra – közölt. Megállapításait érdemes szó szerint idéznünk: „Találkozót adunk itt egymásnak, akik egy kis merést, fiatal vihart és puskaporszagot akarunk szivni tudónkbe, mert – bármit beszélnek – eddig igazi forradalmi színpadunk nincsen s ha a színjátszás terén az új igazság »arrivé« lett, a repertoárokban még mindig az irodalom-ellenes megalkuvás kísért. Örültünk tehát, mikor feltámadt a Thália. Nem bánt az sem, hogy egy darabig a maga életéért nemcsak a vénekekkel, hanem a hatóságokkal, a tüzoltókkal is verekednie kell s a színpadon csak akkor kerülhet próbára Ibsen, ha a kabaret-énekes a maga számát lekukorékolta.”³³⁸ A színházi változásokat kísérő, újonnan megjelenő kritikai hangnem szintén a Balszélfogó asztaltársaságtól ered. Bálint Lajos visszaemlékezésében arra is utal, hogy Lukács György *Estétikai kultúra* című tanulmányának részleteit szintén itt hallhatták először a jelenlévők.³³⁹ „De az új kritikai hangot jelenti Márkus Lászlón kívül Kárpáti Aurél és Halasi Andor, akik ilyen új törekvések számára *Kritika* című folyóiratukat indították el” – egészíti ki felsorolását Bálint.³⁴⁰ Fontos megjegyeznünk, hogy az új színházi egyesület új közönségréteggel is számolt: a munkásság szervezeteivel ugyancsak együttműködtek, és ún. munkáselőadásokat szerveztek.

Kosztolányi Dezső is gyakran látogatta a Thália Társaság előadásait, melyekről kritikákat írt. Ugyan beszél már magáról az előadásról (színészek játéka, rendezés) is, ám jobban illeszkedik abba a meglévő kritikai gyakorlatba, amely a drámai szöveg elsődlegességében hitt.³⁴¹ A *Budapesti Napló*-ban megjelent cikkeinek egyikéből kiderül, hogy részt vett a főpróbákon is. Amint azt Ibsen *Nóra* című darabjával kapcsolatban írja: „A szervezkedő modern színészet első csatáját vívta meg. [...] A főpróbán szokatlanul nagy számban jelentek meg, többek közt a Nemzeti Színház művészei is, mint jóindulatu, csendes szemlélők, vagy mint előkelő, hallgatag ellenfelek. Mindenki érezte azonban, hogy itt a színes és a sikamlós léhaságok világában, a kezdetleges színpadon a bujdosó, otthontalan igazság kér tanyát. Valami történik, amit immár sem kigunyolni, sem elnémitani nem lehet!”³⁴² Érdemes megjegyezni, hogy pár évvel később éppen a Thália Társaság által is bemutatott Courteline-darabot, a *Boubouroche*-t fordította le az *Athenaeum Irodalmi és Nyomdai Rt.* számára. A művet 1906. december 8-án mutatták be – Glücklich Vilma átültetésében – a Folies Caprice nevű mulatóban,³⁴³ Kosztolányi (két kiadást is megért) fordítása pedig először 1912-ben jelent meg.³⁴⁴ A bemutatóról szintén írt kritikát, *Három Courteline-darab* címmel. Nemcsak méltatja az előadást, hanem bírálja is. Cikkének zárlatában megállapítja: „Csak a helyzetkomikum s a maró szatíra hatott, a Thália színészei a kedélyt és a humort még nem tudták felcsillantani. Ugy látszik, hogy ez – legalább egyelőre – a nem-forradalmár öregek kincse maradt.”³⁴⁵ Gabriele D’Annunzio *Aholt városának* (Città morta) előadásáról írt kritikájában érinti a Hevesi-féle reformgondolatokat is. „A színészek mind stílusosan játszottak, hozzáilleszkedtek a darabhoz. Nem igyekeztek hamis naturalisztikus elevevést behazudni, hanem stilizáltan beszéltek, stilizáltan mozogtak” – írja.³⁴⁶ Mint az idézetből kitűnik, az előadás egységességét az este erősségének tartja. Hevesinek azt az elgondolását azonban, miszerint a színészek a színpadon viselked-

jenek minél természetesebben, mintha bírálná Kosztolányi, legalábbis a „naturalisztikus elevenség behazudása” megjegyzés erre enged következtetni. Az említett kritikákon kívül írt még Lengyel Menyhért egy darabjának bemutatójáról³⁴⁷ és egy Gorkij-előadásról (*Éjjeli menedékhely*) is.³⁴⁸

Bánóczi László feleségének, Balogh Vilma színésznőnek „Pálmakert” néven elhíresült szalonjában szintén sokszor megfordult, Csáth Gézával együtt.³⁴⁹ A szalon állandó vendégei közé tartozott Ady Endre, Balázs Béla és Lengyel Menyhért is. Csáth – naplójának tanúsága szerint – a Thália Társaság előadásaira is elkísérte Kosztolányit: „Délután kisbock a feketekávé mellé jól esett. Utána a Thaliában egy Schnitzler-vígjáték közepes volt.”³⁵⁰ Azt, hogy Bánóczival a későbbiekben is baráti (vagy legalábbis szakmai) kapcsolatot ápolt, bizonyítja, hogy a titokban általa szerkesztett lapban,³⁵¹ az *Aurórán* sokat publikált Kosztolányi.³⁵² Hevesi pedig egy ízben megosztotta vele a programtervezetet is, ami még nem volt végleges, Kosztolányi azonban – nem lévén megfelelően tájékoztatva – átadta az anyagot a *Budapesti Naplónak*.³⁵³ Mindezen kapcsolódások ellenére nem állíthatjuk, hogy szorosabb lett volna a viszony Kosztolányi és a Thália Társaság minden tagja között. Nem szerepel a neve például abban a jegyzékben, amely Bánóczi kézíratos hagyatékából került elő, és egy – több kortárs szerzőt is megszólaltató – irodalmi matinésorozat tervezetét tartalmazza. Ady nevét egyszer olvassuk a tervezetben, Babitsét kétszer is, Kosztolányi neve azonban – ha egyáltalán fölmerült – csak „a többiek” megjelöléssel jelenik meg.³⁵⁴ Osvát tartott volna az induló nyugatosokról előadást. Kosztolányi szerepeltetésére vonatkozó gyanúnk azért nem lehet teljesen alaptalan, mert akkor már jelent meg verse a *Nyugaton*, azonban az is igaz, hogy mindössze egyszeri szereplésről szólhatunk.³⁵⁵ Ezenkívül a bemutatott kortárs darabok közül egyiknek a fordítására sem kérték föl Kosztolányit, holott akkor már közölt műfordításokat, többek között két verses *drámát*, Maupassant-tól.³⁵⁶ A Thália végül 1908-ban szűnt meg – december 17-én tartották az utolsó előadást –, elsősorban anyagi nehézségek miatt, azonban az sem volt mellékes szempont, hogy ellentétbe kerültek az akkori politikai hatalommal.³⁵⁷

Nemcsak a Thália Társaság művészei, hanem a Nemzeti Színház színészei is megjelentek a Baross Kávéház Balszélfogójánál, úgymint Csáth Kálmán, Horváth Jenő, Pethes Imre, Somlay Artúr (aki éppen a Tháliából került a Magyar Színházba, majd a Nemzetibe) és Ódry Árpád. Utóbbival kapcsolatban – aki ez idő tájt még a Vígszínház művésze volt, később szerződött csak a Nemzetihez – fönmaradt egy, Kosztolányi személyét is érintő humoros anekdota, Halasi Andortól: „[Kosztolányi] Elmondta: nemrég tanúja volt az asztalnál Hevesi Sándor és Ódry Árpád vitájának. Hevesi raccsolva mérgeskedett, hogy a színészek nem fordítanak elég gondot a pontos szövegmondásra. [...] Egyszerre csak [Ódry] közbevágott: fogadjunk, hogy még ön sem fogja észrevenni, ha egy cselekménytelen monológ-részben meghamisítom a szöveget [...] – Ott voltam Ódry legközelebbi fellépésén – mesélte Kosztolányi. – Ádámot játszotta a Tragédiában [...] nem hittem a fülemnek, amikor Ádám a nőről álmodozik és azt kell mondania: Ó, nő, mily szűk, mily gyarló látköröd, S a büszke férfit épp ez vonzza hozzád. Így hallottam: Ó, nő, mily szűk, mily gyarló látköröd, S a büszke férfit épp ez vonzza hozzád. Körülnéztem a nézőtérren. Senki sem vett észre semmit.”³⁵⁸ Hozzá kell tennünk, hogy épp a Nemzeti

Színház színjátszóstílusát jellemezte legjobban az a konvencionális gesztusrendszer, ami ellen a Thália Társaság föllépett. Kárpáti Aurél a Thália által képviselt stílus – még ha megkétszerezve is, de – szélesebb körben történő elfogadására, illetve annak a Nemzetiben való megjelenésére hívja föl a figyelmet, éppen Ódry Árpádra hivatkozva: „Jó pár esztendő kellett hozzá, amíg a közönség füle érzékenyebb lett és kezdte észrevenni, hogy a színpadi beszéd érthetőségének kritériuma nem a hangosság, hanem a mássalhangzók pontos kiejtése, a helyes hangsúly és a tagolás.”³⁵⁹ Ezenkívül fontos kiemelnünk, hogy ekkorra már a Nemzetiben is játszottak olyan darabokat,³⁶⁰ amelyeket a Thália tűzött műsorra, mint például Ibsen vagy Hauptmann műveit.

Kosztolányi a Thália előadásainak látogatásával egy időben a Nemzeti Színházban bemutatott darabokról is rendszeresen közölt kritikát. Ibsen *A vadkacsa* című darabját például – két évvel a Thália bemutatója után – a Nemzetiben is megnézte, és értékelte. Ugyanarról az előadásról – két különböző álnéven (Punin és Vampa) – írt *A Hét* és az *Élet* hasábjain. Nem hagyhatta ki, hogy ne vonjon párhuzamot a Tháliás előadással. A Hedviget alakító Várady Arankát – aki később Bánffy Miklós szerelme majd felesége lett – Forgács Rózsihoz hasonlította,³⁶¹ és keményen lehurta alakítását. „Váradi Arankában nincs fölény, öntudatosság és szimbolizmus. Egy fehér naiva. Csicsergése mögött semmi, semmi, semmi” – írja *A Hétk*ben.³⁶² Egy héttel később, az *Élet*ben már nyíltan meg is nevezi az összehasonlítás alapját adó előadást és színésznőt: „A Tháliában ezt a szerepet Forgács Rózsitól láttam s szüntelenül erre kellett gondolnom”.³⁶³ Nem árt azonban a két kritikát más szempontból is görcső alá vennünk. Ami első olvasásra is föltűnik, az az eltérő hangnem. Kosztolányi a korábban írt szövegben – ami a modernista törekvésű Kiss József lapjában jelent meg – sokkal szabadabban és – talán megkockáztathatjuk a kifejezés használatát – hanyagabban veti oda gondolatait. Cikke ezáltal ugyan olvasmányosabb (és „nagyvonalúbb”) lesz, azonban kevésbé kritikai hangvételű. Az eltérést leginkább az ibseni szimbólumkezeléssel kapcsolatos megállapítások idézésével tudjuk érzékeltetni. „Legyen tehát Ibsen továbbra is titokzatos és a lélektani egyszerűsége nem magyarázható! Ne bogozzuk fel szimbólumait. Ne hüvelykezzük mondatait. Ne ejtsük sárba misztikus szavait” – olvassuk *A Hét* hasábjain.³⁶⁴ Kosztolányi kijelentései olyan fölfogást sejtetnek, mely a művészet primátusát vallja a mindenkor székunder szövegekkel (a kritikával) szemben. Ehhez az állásponthoz képest – mindössze egy hét különbséggel – a következő irányban változik véleménye: „A közönség, a színészek, az esztetikuskok sokat beszélnek a vadkacsa igazi jelentőségéről. Magam is sokat tépelődtem rajta s nem egyszer nekiültem, hogy szavakkal fejezhessem ki, mit jelent Ibsen e drámájában, minthogy csak homályos ráutalásokat, ködös, szétfolyó, érthetetlen zavarba vesző célzásokat kapok magyarázatul.”³⁶⁵ Ezt követően pedig részletesebben és tárgyilagosabb hangnemben elemzi a drámát. A fölfogásbeli eltérésnek több magyarázata lehet. Kosztolányi ekkor már harmadszorra írt cikket *A vadkacsa* éppen aktuális előadásáról – az első a Thália-bemutató kritikája volt –, így biztosra vehetjük, többször is megkísérelte (a maga számára is) értelmezni a darabot. Legutolsó megszólalása tekinthető a legösszefogottabbnak, legletisztultabbnak. Az egyes írások tehát az Ibsennel való foglalkozás egyre fejlettebb szintjét is mutatják. Ezenkívül arról sem

árt megfeleledkeznünk, hogy a három lapnak más közönsége volt. A Thália-bemutatóról hírt adó szöveget leközlő *Budapesti Napló*nak számos fiatal munkatársa volt – köztük Ady –, olvasói között pedig főként az akkori liberális értelmiséget találjuk, akik a 20. század elején forradalminak számító (baloldali) elveket vallottak. A *Hét* közönsége szintén a modern irodalom híve volt, ezzel szemben az *Élet* katolikus (és egyben konzervatív) hetilap volt. Az olvasói összetétel és az ezzel együtt járó elvárások ugyancsak befolyásolhatták Kosztolányit abban, hogy az utóbbi kiadvány hasábjain mérsékeltebb hangnemben fogalmazzon. Sőt, még ennél is tovább megy: nyíltan bírálja a Nemzeti Színház munkáját „lecsepülőket”. Mint azt láthattuk, a *Budapesti Napló* hasábjain sem írt minden esetben „dicsőhimnuszt” a másik oldalról, azaz a Thália Társaságról, azonban olyan kijelentést sem tett, amiből arra következtethetnénk: a Nemzetiben honos rendezői és színjátszóstílust előnyben részesítette a Tháliával szemben. „Nem értünk egyet azokkal, akik a Nemzeti Színház minden vállalkozásának konok, következetes és minden kritika nélkül való lecsepülésével varrnak himet intelligenciájukra és talmi modernségükre” – olvasható az *Életben*.³⁶⁶ Mielőtt pálfordulásról – netán az egyes érdekcsoportoknak való túlzott megfelelésről – beszélnénk, érdemes még három észrevételt megfogalmaznunk. Mind a Tháliában, mind a Nemzetiben Hevesi rendezte a darabot, és Kosztolányi mindegyik szövegéből kiderül: nagyra értékelt és becsülte a rendező munkásságát. Mire az *Életben* megjelenik a kritika, addigra a Thália megszűnik, és Hevesi már csak a Nemzetiben rendez.³⁶⁷ Az idézett megállapítás a „talmi modernokról” nem feltétlen a Tháliára vonatkozik, hanem egész egyszerűen olyan holdudvarra is érthetjük, akik a Thália – és más, hasonló modernista törekvésekkel bíró irodalmi/művészeti csoportosulások – körül fölbukkantak, élesen bírálva minden más – főként konzervatívnak számító – véleményt. Harmadik észrevételünk pedig az lenne, hogy Kosztolányi egyedül az *Élet* hasábjain szól a fordítóról, Lukács Györgyről – méghozzá elismerően³⁶⁸ –, aki viszont egyáltalán nem volt azzal vádolható, hogy konzervatív értékrendet képviselt volna, és így egy katolikus lapban illetet volna eredményeit dicsérni. Ugyanakkor – mint arra Imre Zoltán rámutat a társaság működését bemutató tanulmányában – a Thália eredményeit már a működésük alatt fölhasználta a többi színház, mivel alapvetően ők sem tértek el a kortárs szöveg- és drámaíró-orientált hagyománytól.³⁶⁹ Az induló színikritikus Kosztolányiról ugyancsak megállapítható, hogy – noha elemzi a színészi alakításokat is, és tetten érhetőek a Hevesi-féle tanításokra való utalások – megmarad annál a kritikai gyakorlatnál, hogy az előadást annak irodalmi elemein keresztül közelítse meg, a drámai szöveg elemzésére helyezve a hangsúlyt. Meg kell még jegyez-nünk, hogy a színészek játékanak elemzésekor is elsősorban a szövegmondásra összpontosítja figyelmét.³⁷⁰ Ekkortájt írt színikritikái tehát hűen reprezentálják a korszak azon jellemző fölfogását, miszerint a színház elsősorban „tolmácsoló művészet”.³⁷¹ „A holt város bemutatója [...] komoly, jelentős irodalmi esemény [Kiem. A. Zs.]” – írja például a D’Annunzio-darabról szóló cikk zárszavában.³⁷²

A kávéházi „törzstagságok” nemcsak szakmai eredményekkel – kapcsolatokkal, lehetőségekkel és szellemi kölcsönhatásokkal – jártak, hanem olyan barátságok is kialakultak, amelyek Kosztolányi magánéletének meghatározó elemeivé lettek. Karinthy Frigyessel való, élethosszig tartó, az utókor számára legendássá vált ba-

rátsága szintén a huszadik század legelső éveiből ered. A megismerkedés körülményeiről több forrás is tudósít. A kortárs visszaemlékezők inkább találgatásokba bocsátkoznak, így közölt információik gyakran ellentmondanak egymásnak. A legautentikusabbak talán magának Kosztolányinak és Karinthynek a változatai – még akkor is, ha szubjektív hangvételűek –, amelyeket jóval később (1925-ben) a *Színházi Életemben* közöltek. Elsőként Karinthy írta le az első találkozást: „a New York előtt egy ismerősöm magas, bohémesen hanyag, de dzsentrisen büszketartásu urral beszélgetett – odamentem, ismerősöm bemutatta: »Kosztolányi Dezső«, én is be akartam mutatkozni, de a szél elvitte a kalapomat és utánarohantam. Délben a korzón megint összekerültünk, ott aztán már beszélgettünk, együtt mentünk ebédelni és a végén vita indult meg, hogy ki fizesse ki mindkét ebédet, mindketten fizetni akartunk egymásért.”³⁷³ A lap soron következő számában megkérdezték azokat az írókat – köztük Kosztolányit –, akikkel való első találkozását fölelevenítette Karinthy. Kosztolányi Dezső válaszát szintén érdemes szó szerint idéznünk: „Első érzésem ez volt:

– Jaj de furcsa!

Második pedig ez:

– Jaj de fiatal!

Mert én, aki ekkor már olvastam párszor szikrázó szatiráit, idősebbnek képzeltem őt, egészen aggastyánnak, ami ebben a koromban körülbelül azt jelentette, hogy legalább harminc éves. [...] Szalmakalapot hordott, forró nyárban bolyhos posztó kabátot az idő viszontagságai ellen, és vasbotot,³⁷⁴ mellyel csak a levegőn követett el atrocitásokat. Aznap csakugyan együtt ebédeltünk a Bristolban a Nyugat főfészkén. Ebéd végeztével csakugyan hosszasan és udvariasan vitatkoztunk, hogy ki fizesse ki a két ebédet, de én határozottan emlékszem, hogy fényes dialektikámmal, ragyogó okfejtéssel végül sikerült meggyőzőnöm, hogy mégis nekem illik teljesíteni ezt a rendkívül kellemes és megtisztelő kötelességet.”³⁷⁵ Nem meglepő, hogy ketten kétféleképpen emlékeznek vissza ugyanarra az eseményre. Nemcsak az színezi az anekdotát, hogy évekkal később jegyezték le a történetet – már akkor, amikor nagyon jól ismerik egymást, és ennek tükrében egészen más-hogy értelmezik első benyomásaikat –, hanem a helyzet is. Nyilvános fórumnak számít a *Színházi Élet*, tehát szerephelyzet az ott közölt megnyilatkozás, az írói imázs kialakításának eszköze. Kosztolányi „lépéselőnyben” van, mert ő a válaszadó, így kényére-kedvére alakíthatja tovább a történetet. Az alapadatokat egyeznek – ezért biztosan állíthatjuk, hogy a New York előtt találkoztak, és utána együtt ebédeltek –, azonban a történet „végkifejlete” kérdéses. Mint láthattuk, Kosztolányi – talán Karinthyt is ugratni kívánta azzal, hogy – a maga javára billentette a mérleget. Az eredetileg természettudományi szakokra beiratkozó Karinthy³⁷⁶ egyébként a Négyesy-szemináriumokon is megfordult,³⁷⁷ arról azonban nincs adatunk, hogy Kosztolányival már az egyetemen találkoztak volna.

JEGYZETEK

299. Karinthy Frigyes: Az első találkozás, *Színházi Élet*, 1925. máj. 24–30., 16.
300. Rákosi Jenő: Előszó, in Balla Vilmos: *A kávéforrás*, Budapest: Légrády Nyomda és Könyvkiadó Rt., 1927, 8.
301. Balla Vilmos: A kávéforrás, Budapest: Légrády Nyomda és Könyvkiadó Rt., 1927, 184.
302. *A Pallas nagy lexikona*, X. köt., Budapest: Pallas Irodalmi és Nyomdai Rt., 1895, 288.
303. Forrai Judit: Kávéházak és kéjnök, *Budapesti Negyed*, 1996/nyár-ősz, 119.
304. Pásztor Mihály: Cifra nyomoruság, Budapest: A Nap újságállalat nyomdája, [1909], 71.
305. Lásd még: Gyáni Gábor: Budapest története 1873–1945, in Bácskai Vera – Gyáni Gábor – Kubinyi András: *Budapest története a kezdetektől 1945-ig*, Budapest: Budapest Főváros Levéltára, 2000, 179.
306. Vö. Sárossi Bogáta: A Centrál kávéház tükörcserepei, *Budapesti Negyed*, 1996/nyár-ősz, 142.
307. Buzinkay Géza: Mit olvastak egy bécsi kávéházban 1913-ban?, *Somogy megye múltjából*, 1992, 327.
308. Krúdy Gyula meséli el azt a – ma már nehezen igazolható – anekdotát, miszerint Rákosi Viktor nevezte volna el így az utcai újságárusokat: „amolyan senki gyermeke, aki az utcán született, az utcán hal meg, mert gyermekségétől fogva az utcán tölti életét. Pesten *rikkancsnak* hívják őt, miután Rákosi Viktor ezt az új magyar szót kitalálta.” – Krúdy Gyula: Halotti beszéd egy pesti rikkancs koporsójánál, in –: *Pesti album. Publicisztikai írások*, Budapest: Szépirodalmi, 1985, 363.
309. Vö. Buzinkay, 1992, i. m., 327. És: Gyáni Gábor: A kávéházba járó polgár, *Budapesti Negyed*, 1996/nyár-ősz, 63.
310. Buzinkay, 1992, i. m., 327.
311. Szép Ernő: Magyar Bőripar, in –: *Irka-firka*, Budapest: Franklin Társulat, 1913, 184.
312. Juhász Gyula: A kávéház halála, Szeged, 1924. febr. 17., 3, 4.
313. „Újságot, könyvet vásárolhattál a kávéházban, havanna szivart, a Budapestre szakadt kínaitól kis Buddha-szobrot.” – Heltai Jenő: A kávéház tündöklése és alkonya, *Magyar Nap*, 1949. máj. 8., 4–5. Arra, hogy az árusok időnként tolakodóak is voltak, Szép Ernő egyik cikke alapján következtethetünk: „megjelenik egy öreg civil, félreérthetetlenül az én asztalomhoz tart, ott megáll, kivesz a kabátja alól egy tucat papírszalaggal övezett krémszínű zoknit, vegyek. »Nem veszek. De kérem, nem veszek. Nem hallja, hogy nem kell? Még mindig itt áll? Hagyjon már békét.« Hiába, míg reagálok, nem megy el.” – Szép Ernő: Kérem, hallgassanak meg, in Szép, 1913, i. m., 15.
314. Gyáni, 2000, i. m., 181.
315. A Centrálból főként „Gusztli” neve maradt fenn, a New Yorkban Jozef Bezalel – „Jean” – volt sokak kedvence. Az „irodalmi főpincér” azonban Reisz Gyula volt, aki szintén a New Yorkban dolgozott.
316. Lásd még: Gyáni, 1996, i. m., 58.
317. Droste, Wilhelm: Kávéház az Osztrák–Magyar Monarchiában, *Budapesti Negyed*, 1996/nyár-ősz, 13.
318. Vö. Heltai, 1949, i. m., 4.
319. „A kávéház a kényelmet, a szórakozást vagy éppen a munkavégzés lehetőségét és a hasonzorúek társaságát kínálta egy-egy kávé árért cserébe. És egyfajta »ingyen iskolát« a »nagy emberek« közelében. [...] a századforduló budapesti kávéháza volt a modern magyar irodalom, képzőművészet, zene, színház és hírlapírás bölcsője!” – Sánta Gábor: „Vigasztal, ápol és eltakar”. A budapesti kávéházak szociológiai és pszichológiai természetrajza a századfordulón, *Budapesti Negyed*, 1996/nyár-ősz, 52.
320. Kosztolányi Dezső: Kávé-ország, *A Hét*, 1914. márc. 15., 161.
321. Iván Ede: A kávéház esztétikája, *Interieur*, 1912. febr. 25., 1.
322. Kosztolányi *Magyar Szemlé*ben közölt írásainak listáját lásd: Kosztolányi Dezső napilapokban és folyóiratokban megjelent írásainak jegyzéke 3. Budapesti magazinok, havi- és hetilapok 1., szerk. Arany Zsuzsanna, Budapest: Ráció, 2010, 127–129.
323. „Ennek a rövidletű, modern hetilapnak szerkesztője, névleg Szemere György, de valójában Hevesi Sándor volt.” – Kárpáti Aurél: Emlékezés a „balszélfogóra”, *Magyar Nemzet*, 1961. márc. 5., 8–9.
324. Vö. Kárpáti, 1961, i. m., 9.
325. Bálint Lajos: Két asztaltársaság. Balszélfogó, in –: *Ecset és véső*, Budapest: Szépirodalmi, 1973, 19.
326. Vö. Kárpáti, 1961, i. m., 8.

327. Bálint, 1973, i. m., 22.
328. Kosztolányi Dezsőné, 1938, i. m., 163.
329. Kárpáti, 1961, i. m., 8.
330. [Szerző nélkül]: Irodalmi kávéházak alkonya és ujjáébredése, *Literatura*, 1926/máj., 15.
331. Kós Károly: Találkozásaim Móricz Zsigával, *Erdélyi Helikon*, 1939/9, 604–605.
332. Halasi Andor: Évek Kosztolányival, *Látóhatár*, 1969/jan.–febr., 179.
333. Imre Zoltán: „Színházi reform-mozgalom” – Thália Társaság (1904–1908), in – –: *A színház színpadra állításai. Elméletek, történetek, alternatívák*, Budapest: Ráció, 2009, 178.
- A korban kétféle színjátszóstílus dívott: a deklamáló stílus és a társalgási stílus (poentírozó előadás-móddal). Előbbinek a Nemzeti Színház, utóbbinak főként a Vígszínház volt reprezentánsa.
334. Johann Wolfgang Goethe: A testvérek, ford. Bánóczy László; Edward Brandes: Egy látogatás, ford. Moly Tamás; Georges Courteline: A rendőrfőnök jó fiú, ford. Benedek Marcell; Paul Mongré: Be-
csületének orvosa, ford. Lukács György.
335. Kosztolányi Dezső: Forgács Rózsi, *Nyugat*, 1923. nov. 16., 529.
336. Balogh Vilma első házasságából származó fia, a Thália Társaság egyetlen gyerekszereplője, Kovács György írja később: „A társulatnak az volt az új, mondhatni forradalmi eszméje – s ez a színházi forradalom az orosz Kandinszkijtől az angol Gordon Craigig végigfutott Európán –, hogy emberek, ne pedig teátrális bábok beszéljenek a színpadokon.” – Kovács György: Festék és félelmek. Visszaemlékezés egy gyerek szemével. Részletek, in Thália Társaság, 1904–1908. Levelek és dokumentumok, vál., jegyz., előszó Gábor Éva, Budapest: Magyar Színházi Intézet – MTA Lukács Archívum és Könyvtár, 1988, 332. [A továbbiakban: Thália.]
337. Hevesi Sándor: A színjátszás művészete, in – –: *Az előadás, a színjátszás, a rendezés művésze-
te*, vál., jegyz. Staud Géza, Budapest: Gondolat, 1965, 181, 191.
338. L – i. [=Kosztolányi Dezső]: Thália, *A Hét*, 1908. okt. 25., 694.
339. Lukács György: Esztétikai kultúra, *Renaissance*, 1910. máj. 25., 123–136.
340. Bálint, 1973, i. m., 20.
341. Érdemes megjegyeznünk, hogy a *Huszedik Század* kritikusa, Wildner Ödön is mindössze egy mondattal emlékezik meg a rendezésekről: „A rendezés tudunkkal Hevesi Sándor és Moly Tamás urak műve volt.” – Wildner Ödön: A Thália-esték megnyitása, *Huszedik Század*, 1904/dec., 608.
342. (K. D.) [=Kosztolányi Dezső]: Egy új Nóra-előadás, *Budapesti Napló*, 1906. nov. 5., 4.
- Ibsen *A vadkacsa* című színdarabját is bemutatta a Thália Társaság – ez volt az első magyarországi előadása a műnek –, amiről szintén írt Kosztolányi: Lehotai. [=Kosztolányi Dezső]: Vadkacsa. Bemutató a Thália-társaságban, *Budapesti Napló*, 1906. dec. 27., 2–3.
343. Vö. *Thália*, 18.
344. Courteline, Georges: Boubouroche és négy kis bolondság, ford. Kosztolányi Dezső, Budapest: Athenaeum, [1912]. Második kiadás: [1914].
345. (D.) [=Kosztolányi Dezső]: Három Courteline-darab. Bemutató a Thália-társaságban, *Budapesti Napló*, 1906. dec. 9., 10.
346. Lehotai. [=Kosztolányi Dezső]: A holt város. Gabriel D’Annunzio ötfelvonásos tragédiájának bemutatója a Thália-társaságban, *Budapesti Napló*, 1907. márc. 26., 2–3.
347. Lehotai. [=Kosztolányi Dezső]: A nagy fejedelem. Lengyel Menyhért háromfelvonásos drámájának bemutatója, *Budapesti Napló*, 1907. márc. 5., 8.
348. [Szerző nélkül] [=Kosztolányi Dezső]: [A Thalia-társaság], *A Hét*, 1907. febr. 3., 76–77.
349. Kovács György később így emlékezik vissza a Pálmakertet látogató Kosztolányi alakjára: „Kosztolányi Dezső volt a legszellemesebb és a legelegánsabb fiatal férfi a társaságban. Néha úgy éreztem, hogy az irodalomtörténeti elismerés ellenére még mindig nem értékeli elég magasra [...] Egy jelenet évekre felkavart [...] »Músonon kívül« jött, én egyedül voltam otthon. Cigaretta lógott a szájában. [...] megsimogatta a vállamat, és egyedül beült egy szobába. Egy idő múlva a csukott ajtón át sírás hangját hallottam, félenken rénsnyire nyitottam az ajtót. Nem sírt, hanem [...] kétségbeesetten zokogott. [...] Másnap [...] Kosztolányi végig szóval tartotta a társaságot, talán sosem láttam ilyen szabadnak és sziporkázóan jókedvűnek.” – Kovács György: Festék és félelmek. Visszaemlékezés egy gyerek szemével. Részletek, in *Thália*, 335.
350. Ifj. Brenner József [=Csáth Géza]: Napló. 1906–1911, szerk. Beszédes Valéria, Szabadka: Életjel, 2007, 103.

351. „[Bánóczi] Egy nagyszabású színházi lapot készült kiadni, amelyhez mindenekelőtt a Tháliahoz közelállókát szerette volna munkatársul megnyerni. A lapterve ugyan meghiúsult, de az 1911-ben induló Aurórárt, amely sok színházi, színházművészeti cikket közöl »titokban Bánóczi Laci szerkeszti.« – Thália, 26.

A hivatkozás alapja: Balázs Béla levelei Lukács Györgyhez. Archívumi Füzetek I., Lukács Archívum és Könyvtár, 1982, 44.

352. Kosztolányi Dezső: Mélyek a kutak, *Auróra*, 1911. ápr. 8., 6.; Ami itt maradt, 1911. ápr. 8., 7.; Babits Mihály. Herceg, hátha megjön a tél is. A Nyugat kiadása 1911, 1911. ápr. 8., 37–38.; Kabos Ede. Damajanti. Az én novelláimból. A Nyugat kiadása 1911, 1911. ápr. 29., 141–142.; A zöld napló, 1911. aug. 19., 371–374.

Műfordításai a lapban: Verhaeren, Émile: A vad pap, ford. Kosztolányi Dezső, *Auróra*, 1911. jan. 31., 15–16.; Rostand, Edmond: A két Pierrot, vagy a fehér vacsora, 1911. máj. 6., 157–164.; A két Pierrot, vagy a fehér vacsora II., 1911. máj. 13., 200–209.

353. „A programközlés nem automatikus [jegyzetben, a 254. oldalon: autentikus]. Hevesi beszélte így a dolgot Kosztolányinak, és nem mondta, hogy ne közölje. A B[udapesti] N[apló]-tól aztán átvette egy pár lap.” – Bánóczi László levele Lukács Györgyhez, Budapest, 1907. jan. 23., in *Thália*, 125.

354. „A modern magyar líra. Ady, Babits és a többiek. Előadó: Osvát Ernő.” – *Thália*, 25.

355. Kosztolányi Dezső: Boszorkányos este, *Nyugat*, 1908. márc. 1., 287.

Ebben az évben mindössze egy recenziója jelent meg Kosztolányinak a *Nyugatban*, december 1-jén (Swinburne, *Nyugat*, 1908. dec. 1., 446–447.).

356. Maupassant, Guy de: Az utolsó kaland, ford. Kosztolányi Dezső, *A Hét*, 1906. szept. 30., 647–648. És: 1906. okt. 7., 658–659.

Maupassant, Guy de: A paraszt Vénusz, ford. Kosztolányi Dezső, *A Hét*, 1907. márc. 31., 203–206. És: 1907. ápr. 7., 225–227. És: 1907. ápr. 14., 243–244.

357. „a kortárs polgári lét viszonyainak színpadi ábrázolása és 1906-tól a szociáldemokrata párttal való kapcsolata még inkább megnehezítette a Thália helyzetét és egyben kiélezte viszonyát a hatalommal.” – Imre, 2009, i. m., 177.

358. Halasi, 1969, i. m., 180.

359. Kárpáti, 1961, i. m., 9.

360. „A Nemzeti Henrik Ibsen, Gerhart Hauptmann és Henry Becque darabjait műsorpolitikai ötletekként vette elő, hiszen a színház vezetősége nem törekedett a kortárs drámairodalom koncepciózus bemutatására.” – Magyar színháztörténet 1873–1920, főszerk. Székely György, szerk. Gajdó Tamás, Budapest: Magyar Könyvklub – Országos Színháztörténeti Múzeum és Intézet, 2001, 537.

361. A Thália Társaság előadásának szereposztását lásd: Katona Ferenc – Dénes Tibor: A Thália története (1904–1908), Budapest: Művelt Nép Könyvkiadó, 1954, 83.

362. Punin. [=Kosztolányi Dezső]: A Vadkacsa a Nemzeti Színházban, *A Hét*, 1909. febr. 7., 106. [A továbbiakban: Kosztolányi, 1909a, i. m.]

363. Vampa. [=Kosztolányi Dezső]: A vadkacsa. Ibsen darabja. A Nemzeti Színház bemutatója, *Élet*, 1909. febr. 14., 238. [A továbbiakban: Kosztolányi, 1909b, i. m.]

364. Kosztolányi, 1909a, i. m., 105.

365. Kosztolányi, 1909b, i. m., 237.

366. Kosztolányi, 1909b, i. m., 238.

367. Nem hagyhatjuk figyelmen kívül azt a tényt sem, hogy Hevesi a Thália Társaság működése idején, azzal párhuzamosan, a Nemzeti Színház rendezőasszisztenseként is tevékenykedett.

368. „A fordítás pedig Lukács Györgynek, a zseniális fiatal esztetikusként korrekt, erőteljes és egészen tetsző utánpótlása.” – Kosztolányi, 1909b, i. m., 238.

369. Vö. Imre, 2009, i. m., 179–180.

370. „A Kosztolányi kritikáiban körvonalazódó színházeszmény nem a vizualításra épül, hanem a szép szövegmondásra.” – Kékesi Kun Árpád: Kosztolányi, Shakespeare és a színházi kritika nyelve, in *Újraolvasó. Tanulmányok Kosztolányi Dezsőről*, szerk. Kulcsár Szabó Ernő – Szegedy-Maszák Mihály, Budapest: Anonymus, 1998, 340.

371. „Ez a színházkritika tehát először a legfontosabbnak tekintett szöveggel foglalkozott, majd ezután vette tekintetbe – ha egyáltalán – a szöveg szerepköröknek megfelelő előadását, és csupán arra reflektált, hogy az előadás miként élt a dramaturgikus szöveg felkínálta lehetőségekkel. A kortárs színház-

kritika így a színházat – mint azt a Nyugat befolyásos kritikusa, Ignotus kifejtette – elsősorban «tolmácsoló művészetnek» tekintette, amelynek legfőbb feladata «a költőt érthetővé tenni» a szövegnek a színpad háromdimenziós terében való megjelenítésével.” – Imre, 2009, i. m., 173.

372. Kosztolányi, 1907, i. m., 3.

373. Karinthy Frigyes: Az első találkozás, *Színházi Élet*, 1925. maj. 24–30., 17.

374. A vasbot elég jellegzetes kiegészítője lehetett Karinthy öltözékének. Ahogyan Füst Milán is kiemeli visszaemlékezésében: „ilyen vasbotot se látott még soha senki. Mert feketére volt ugyan festve, de festéke több helyen lemállott róla, s ez már maga is kissé különös volt, de nem volt minden. Mert az alján nagy görbülete is volt, amilyen talán némely halász-szerszámoknak.” – [Szerző nélkül] [=Füst Milán]: A fiatal Karinthy, *Csillag*, 1955/jún., 1275.

375. [Szerző nélkül]: Ők hogyan emlékeznek Karinthyra?, *Színházi Élet*, 1925. máj. 31. – jún. 6., 8.

376. Kosztolányihoz hasonlóan Karinthy sem fejezte be végül egyetemi tanulmányait.

377. „Fizika-matematika szakra iratkoztam be, közben sebészetet hallgattam Dollingernél és a könyvtárban Schopenhauert, Taine-t és Mommsent olvastam este kilencig. Mindez nem akadályozott meg benne, hogy [a] kedves, finom Négyessy stilsztika-óráján komoly tanulmányt olvassak fel Reviczky Gyuláról, melyet is a professzor úr megdicsért, sőt nem tartotta lehetetlennek, hogy a Reviczky-irodalom terén valódi érdemeket szerzek idővel!” – Karinthy Frigyes: Naplóm. Az egyetemi tündetések-ről, *Pesti Napló*, 1927. nov. 27., 35.

TÓZSÉR ÁRPÁD

Hiénakacagás

NAPLÓJEGYZETEK 2005-BŐL

1. SETTEMBRINI ÚR CSÓDJE

Augusztus 6. A kolozsvári *Korunk* legújabb száma az irodalmi siker kérdéseivel foglalkozik. Rendkívül érdekes Faludy György XX. századi sikerlistája. – Faludy a század legsikeresebb (s egyben legnagyobb) költőjének Adyt tartja, aztán József Attilát, de itt megjegyzi, hogy a költőnek, főleg a proletár korszakából, nagyon sok közhelyes verse van (persze ez a megjegyzés maga is közhely), a harmadik helyre a kései Kosztolányit teszi (aki az első korszakaiban csak „élvezetes, szép versikéket írt”), az *Ének a semmiről* című versét tartja a legnagyobbknak. (Valóban nagy vers, de inkább csak „új hangot ad az örök törvénynek”, ahogy Karinthy Kosztolányiról általában állítja; itt, ebben a műben nevezetesen és leegyszerűsítve, az az ősi létszemlélet, klasszikus axióma fogalmazódik újra, hogy „Nem születni a legnagyobb boldogság, de a második: / megszületve hamar megint / visszasüllyedni, ahonnan jöttünk”. S ezt Szophoklész ugye csaknem két és fél ezer évvel ezelőt vetette papírra, s azóta már számtalan költő (magyar is!) versbe állította, idézzük itt be a Kosztolányi előtti időkből, találomra, Vajda Jánost, 1875-ből: „Villámcsapásként járja át velőnket / A lenni, nem születni sobasem! / Vagy hogy ha már meglettünk, itt vagyunk: / Elmulni, elenyészni mindörökre”. (Vajda végkövetkeztetése persze éppen az, hogy az anyag részeként „lenni, lenni kell szüntelen”, hogy a sírban sincs „örök nyugalom”, de mondandóm szempontjából ez most mellékes.) S az *Ének a semmiről* variációja is, 1933-ból: „Annál, mi van, a semmi ősebb, / még énnekem is ismerősebb, / rossz sem lehet, mivel erősebb / és tartósabb is, mint az